

Radziszewski, Hubert

Mityczne początki Kadyksu : wybór źródeł

Studia i Materiały Archeologiczne 12, 163-168

2005

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Hubert Radziszewski

Mityczne początki Kadyksu. Wybór źródeł

Jak wiele problemów związanych z okolicznościami założenia oraz funkcjonowania fenickiej koloni Gadir na południu Półwyspu Iberyjskiego staje przed badaczem zajmującym się tą problematyką, najpełniej odzwierciedla tytuł niedawno opublikowanej książki: *Gadir: la historia de un mito*¹. Jej autor nawiązuje do starożytnych legend, niekompletnych źródeł pisanych oraz tych niewielu pozostałości kultury materialnej, które przetrwały do naszych czasów. Niepełne świadectwa przeszłości są w Kadyksie o wiele uboższe niż w przypadku innych stanowisk archeologicznych. Nie ma również możliwości przeprowadzenia weryfikacji stawianych tez poprzez systematyczne prace wykopaliskowe (starożytny archipelag uległ przekształceniu w półwysep, na którym zostało zbudowane współczesne miasto). Dodatkowe utrudnienie wynika z faktu, iż wszelkie prace ziemne na terenie miasta Kadyks powodują odkrywanie świadectw przeszłości, które mogą być podstawą do stawiania hipotez będących przyczyną sporów naukowych. Wszystko to sprawia, że obraz antycznego miasta jest niepełny i zamazany.

Starożytne źródła pisane przekazują rozbieżne informacje o najodleglejszych dziejach Kadyksu. Najwcześniejsze przekazy pochodzą z *Biblii*, wiele możemy przeczytać u autorów greckich i rzymskich, takich jak Herodot, Strabon, Pomponiusz Mela oraz inni, o których będzie mowa poniżej.

Początki kolonii wiązane są z Tartessos i znaczeniem prowadzonej z nim wymiany handlowej dla gospodarki starożytnego świata przełomu II i III tysiąclecia p.n.e. Tartessos przez wieki było jednym z głównych źródeł metali, w tym metali szlachetnych. Według przekazów pisarzy antycznych Tartessos uchodziło za miasto lub królestwo, położone gdzieś w południowej Hiszpanii, które miało prowadzić wymianę handlową z państwami wschodniej części basenu Morza Śródziemnego. Na pośrednictwie w tym handlu bogaciły się przede wszystkim miasta fenickie, a w szczególności Tyr². Współcześnie bardziej prawdopodobne wydaje się uznanie Tartessos

Artykuł powstał na podstawie pracy magisterskiej napisanej pod kierunkiem prof. Iwony Modrzewskiej-Pianetti i przedstawionej w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego w 2001 roku. W pracy tej Autor wykorzystał materiały zebrane podczas pobytu na Uniwersytecie w Kadyksie, gdzie w roku akademickim 1999/2000 przebywał na stypendium naukowym w ramach programu Sokrates/Erasmus.

¹ J.A. Fierro Cubiella, *Gadir: la historia de un mito*, Cádiz 1995.

² S. Moscati, *Świat Fenicjan*, Warszawa 1968, p. 255-257.

za kulturę w sensie archeologicznym lub obszar geograficzny niż za organizm państwowy. Podstawowym dowodem przemawiającym za takim założeniem jest brak materialnych pozostałości mogących udowodnić istnienie miasta lub państwa, które miało prowadzić wymianę handlową na tak szeroką skalę³.

Najstarszym źródłem, które wymienia z nazwy Tartessos, jest *Biblia*. W *Księdze Rodzaju*, mówiącej o powstaniu miast i państw, możemy przeczytać: *Synowie Javana: Elisza i Tarszisz, Kittim i Dodanim. Od nich pochodzą mieszkańcy wybrzeży i wysp (...)*⁴, gdzie Tarszisz najprawdopodobniej oznacza Tartessos⁵. *Pierwsza Księga Królewska* opowiada o handlu Tyru i państwa Salomona z Tartessos:

*(...) nie było srebra: nie ceniono go w czasach Salomona. Albowiem królewskie okręty Tarszisz razem z flotą Hiram przybywały co trzy lata, przywożąc z Tarszisz, stamtąd, złoto i srebro, kość słoniową oraz małpy i pawie*⁶.

Także w *Proroctwie Jeremiasza* możemy przeczytać o handlu z Tartessos: *Srebro kute w płytki, przywożone z Tarszisz, a złoto z Ufaz (...)*⁷. Dokładniejszy obraz handlu przedstawia Ezechiel, tak opisując wymianę pomiędzy Tyrem i Tartessos:

*Tarszisz prowadził z tobą handel z powodu mnóstwa twoich wszystkich bogactw. Srebro, żelazo, cynk i ołów ci dostarczano w zamian za twe towary. (...) Okrętami z Tarszisz zwożono do ciebie towary. Stałeś się więc bogaty i wielce sławny w sercu mórz*⁸.

O Tartessos wspomina w swoich *Dziejach* Herodot, który przypisuje odkrycie tej krainy Grekom. Pisze on:

*Fokijczycy byli pierwszymi z Hellenów, którzy przedsiębrali dalekie podróże morskie, oni to odkryli wybrzeże Adriatyku, Tyrrenię, Iberię i Tartessos*⁹.

I dalej:

(...) sami zaś wyruszyli z wyspy i usiłowali dopłynąć do Egiptu; poniósł ich jednak wiatr wschodni, a kiedy nie ustawał, przejechali przez Słupy Heraklesa i

³ Do chwili obecnej nie odkryto bezspornych dowodów istnienia takiego państwa, a wszelkie lokalizacje więcej mają wspólnego z oczekiwaniami niż z rzeczywistością.

⁴ Rdz 10.4-5 (wszystkie cytaty biblijne pochodzą z: K. Dynarski ed., *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Poznań 2000).

⁵ Moscati, *op. cit.*, p. 256.

⁶ 1 Krl 10.21-22. Według przypisu w *Biblii* pierwsze określenie Tarszisz oznacza typ okrętu, patrz przypis do wersetu 10.22, p. 377.

⁷ Jr 10.9.

⁸ Ez 27.12; 27.25.

⁹ Herod. I.163.

przybyli do Tartessos, jakby przez jakieś boskie zrządzenie. Ten punkt handlowy był w owym czasie jeszcze nie zwiedzany¹⁰.

Legendarne okoliczności założenia kolonii fenickiej na południu Hiszpanii przekazał Strabon w *Geografii*¹¹, przytaczając za Posejdoniuszem z Apamei legendę, według której pewna wyrocznia nakazała Tyryjczykom założyć miasto w miejscu zwanym Słupami Heraklesa (Cieśnina Gibraltarska). Posłuszni wyroczni Fenicjanie wysłali ekspedycję, która dotarła do cieśniny niedaleko przylądka Kalpe. Uznawszy, że dotarli we właściwe miejsce, złożyli bogom ofiarę, ale została ona odrzucona, cała zaś wyprawa zakończyła się niepowodzeniem. Wkrótce Fenicjanie podjęli kolejną próbę wypełnienia woli boskiej. Tym razem przekroczyli Słupy Heraklesa i dotarli do wyspy poświęconej temu herosowi. Pewni, że dotarli we właściwe miejsce, złożyli ofiarę, by się przekonać o przychylności bogów. Nie została ona przyjęta, zaś zniechęceni tymi niepowodzeniami żeglarze popłynęli do Tyru. Dopiero trzeciej, ostatniej wyprawie udało się zadowolić bogów – w trakcie jej trwania, na wyspie poza Cieśniną Gibraltarską miało zostać zbudowane miasto Gadir oraz świątynia poświęcona Heraklesowi¹².

Cenne informacje z zakresu geografii starożytnego Kadyksu znajdują się w dziełach Pomponiusza Mela oraz Pliniusza Starszego. Pomponiusz Mela w swojej pracy *O położeniu świata*, w Księdze III zatytułowanej *Wyspy oceanicznego wybrzeża Hiszpanii i północnej części Oceanu*, zamieścił następujący opis interesującego nas terytorium:

*Wzdłuż tych wybrzeży, które aż do Betyki opisałem, leży wiele małoznacznych lub bezimiennych wysp. Z tych zaś, których nie można pominąć milczeniem, to wyspa Gades; leży ona przy wejściu do cieśniny. Oddziela ją od lądu wąska przestrzeń, jakby rzeka. Brzeg jej bliższy lądu stanowi prawie prostą linię; od strony Oceanu ma dwa przylądki, a pośrodku między nimi linia brzegu jest nieco cofnięta. Na jednym przylądku jest bogate miasto tej samej nazwy co wyspa, na drugim znajduje się świątynia Herkulesa egipskiego, która sławę swoją zawdzięcza założycielom i wielkiej czci u mieszkańców; świątynia ta znana jest ze swej starożytności i bogactw. Zbudowali ją uchodźcy z Tyru. Złożone tu kości Herkulesa sprawiły, że ją taką czcią otaczają. Tę świątynię zbudowano jeszcze w czasach wojny trojańskiej. Bogactwa jej pomnożyły się z czasem*¹³.

Pliniusz Starszy w *Historii naturalnej* pisze, iż:

¹⁰ Herod. IV.152.

¹¹ Strabo III.5.5.

¹² *Ibidem*.

¹³ Pomponiusz Mela, *O położeniu świata*, III.46, in: M.S. Bodnarski ed., *Geografia antyczna*, Warszawa 1957, p. 235-236.

*Za czasów kwitnącej potęgi kartagińskiej popłynął Hanno z Gades do końca Arabii i opisał tę podróż. Równocześnie posłano Himilkona, aby poznał najodleglejsze wybrzeża Europy*¹⁴.

Również wspomniany Strabon w swojej *Geografii* poświęcił wiele uwagi Kadyksowi i świątyni Heraklesa. Według niego miasto Gades miało być usytuowane w zachodniej części wyspy nazywanej Kotinousa. Niedaleko miasta, nad brzegiem morza i w pobliżu wysuniętego cypla, miała znajdować się świątynia Kronosa, zaś sanktuarium Heraklesa – w miejscu, gdzie wyspa bierze swój początek i miało być zwrócone na wschód. Równoległe do miasta położona była wyspa Erytheia, oddzielona od niego jedynie wąską cieśniną¹⁵.

Jednym z podstawowych problemów historii Kadyksu jest ustalenie daty jego założenia. Rzymski autor Veleius Paterculus twierdzi, że Kadyks założono 80 lat po upadku Troi. Przyjmuje się, że nastąpił on w 1184 roku p.n.e., zatem Kadyks miałby zostać założony w 1104 roku p.n.e. Veleius Paterculus pisze, że w kilka lat później została założona Utyka, zaś według przekazu Timajosa miała ona powstać 287 lat przed Kartaginą, której data założenia w roku 814 p.n.e. nie jest kwestionowana. Na podstawie powyższych przekazów przyjmuje się 1101 rok p.n.e. za datę założenia Utyki. Podawane przez antycznych autorów informacje i daty dotyczące założenia Kadyksu są zbieżne i wzajemnie się uzupełniają¹⁶.

Do niedawna brakowało dowodów archeologicznych, mogących potwierdzić antyczne przekazy. Do lat osiemdziesiątych XX wieku najstarsze odkryte zabytki pochodzące z rejonu Zatoki Kadyksu nie były starsze niż VIII-VII wiek p.n.e.; brakowało śladów osadnictwa fenickiego. Dopiero w trakcie badań w okolicach leżącego po drugiej stronie Zatoki Kadyksu miasta Puerto de Santa María¹⁷ odnaleziono fragmenty naczyń datowane na X-IX wiek p.n.e. Naczynia wykonane były z miejscowego surowca, ale przez garncarza pochodzącego z Fenicji. Lokalne pochodzenie wykorzystanego materiału potwierdzają obserwacje przeprowadzone za pomocą mikroskopu elektronowego, na fenickie pochodzenie rzemieślnika wskazuje zaś podobieństwo wykonanych na szybkoobrotowym kole garncarskim wyrobów do naczyń mykeńskich i ich egejskich imitacji¹⁸. Również w okolicach miasta Puerto de Santa María, na obszarze nazywanym Castillo de Doña Blanca, odkryto ufortyfikowaną osadę fenicką wraz z portem i nekropolią, datowane na VIII wiek p.n.e.¹⁹ Także pod koniec lat dziewięćdziesiątych XX wieku w rejonie Casa del Obispo w Kadyksie odsłonięto pochodzące z VII wieku p.n.e. pozostałości fenickiego osadnictwa –

¹⁴ Pliniusz Starszy, *Historia naturalna*, II.169, in: Bodnarski *op. cit.*, p. 249.

¹⁵ Strabo III.5.3.

¹⁶ Moscati, *op. cit.*, p. 257.

¹⁷ Puerto de Santa María leży na stałym lądzie, naprzeciw obszaru uznawanego za starożytną kolonię Gadir.

¹⁸ J.J. López Almador et al., *Tartessos y Fenicios en Campillo el Puerto de Santa María*, Cádiz 1998, p. 97-98.

¹⁹ D. Ruiz Mata, *Informe sobre las excavaciones sistematicas realizadas en el yacimiento del Castillo de Doña Blanca (Puerto de Santa María, Cadiz)*, Anuario Arqueológico de Andalucía 2, 1986, p. 360-366.

fragmenty murów i ceramiki oraz drogi wykonanej z ubitej gliny – datowane wstępnie na VII wiek p.n.e.²⁰

Ponadto wspomnieć należy o odkrytych w mieście San Fernando²¹ piecach służących do wypału ceramiki oraz znalezionych wraz z nimi angobowanych talerzach, datowanych na VII wiek p.n.e.²²

Także najstarsze groby z nekropolii na terenie Kadyksu datowane są na VIII wiek p.n.e. Do najsłynniejszych zabytków pochodzących z Kadyksu zaliczane są między innymi kapitel protoeolski²³ oraz *thymiaterion* (kadzielnica)²⁴, datowane na VII wiek p.n.e. Nie można tu pominąć dwóch sarkofagów antropoidalnych typu sydońskiego, które stanowią ewenement niespotykany w tej części świata. Pochodzą one z okresu późniejszego (męski datowany jest na 400 rok p.n.e.²⁵, zaś żeński na 470 rok p.n.e.²⁶) i są importem z Fenicji lub kolonii znajdującej się we wschodniej części basenu Morza Śródziemnego. Sarkofagi takie były popularne właśnie na wymienionym obszarze, są natomiast mało znane na zachodzie i zupełnie obce w Hiszpanii. Wszystkie wymienione zabytki znajdują się w Muzeum w Kadyksie, gdzie są ogólnie dostępne. Odkrycia te potwierdzają obecność fenicką już w X-IX wieku p.n.e., zaś rozwiniętą aktywność koloni od VIII wieku p.n.e. Antyczna data założenia miasta nie została jeszcze udokumentowana, ale odkrycia z Puerto de Santa Maria bardzo nas do niej zbliżyły.

Pomimo iż chronologia miasta była i pozostaje przedmiotem dyskusji, stosunkowo łatwo zostały ustalone zarówno przyczyny założenia kolonii, jak i jej późniejsze znaczenie. Co prawda Strabon podaje za Posejdoniuszem z Apamei mityczne powody jej powstania, ale bardziej prawdopodobną przyczyną założenia Gadiru, jak również innych kolonii fenickich w tej części basenu Morza Śródziemnego, było dążenie do monopolu w eksploatacji kopalni metali w południowej Hiszpanii oraz północno-zachodniej Afryce, a następnie wyłączność w handlu tymi surowcami na obszarze basenu Morza Śródziemnego. Powody, którymi kierowali się Fenicjanie, były oczywiste już w starożytności. W cytowanych wyżej fragmentach *Biblij*, *I Księdze Królewskiej*, *Proroctwie Jeremiasza*, oraz *Księdze Ezechiela* podkreślone zostało, jak duże znaczenie dla ekonomiki Tyru i Izraela miał handel z Tartessos.

Nielatwo jest śledzić najdawniejsze dzieje Kadyksu. Nieliczne pozostałości materialne, a także mityczne czasami przekazy pisarzy antycznych nie ułatwiają pracy badaczom. Ostatnie odkrycia archeologiczne poważnie poszerzyły naszą wiedzę na

²⁰ Artykuły w lokalnej gazecie Kadyksu: Lalla González-Santiago, *Primera huella de Gadir*, Diario de Cádiz 03.04.1998; Ana R. Tenorio, *Nuevos restos del Cádiz romano y fenicio en la Casa del Obispo*, Diario de Cádiz 06.05.1998.

²¹ San Fernando jest położone w odległości 5 km od dzisiejszego Kadyksu.

²² Fina Gimeno, *Cultura, dispuesta a conservar el yacimiento fenicio de Camposoto*, Diario de Cádiz 18.04.1998.

²³ C. Pemán, *El capitel, de tipo protójonico, de Cádiz*, Archivo Español de Arqueología 31, 1959, p. 59-70.

²⁴ E. Perez Hormeache, *Arqueología gaditana I: quemaperfumos púnicos*, Gades 19, 1996, p. 9-23.

²⁵ E. Kukahn, *El sarcófago sidonio de Cádiz*, Archivo Español de Arqueología 12, 1951, p. 23-24.

²⁶ R. Corzo Suche, *El nuevo sarcófago antropoide de la necropolis gaditana*, Boletín del Museo de Cádiz 3, 1981-1982, p. 13-24.

temat początków miasta, umożliwiając podjęcie nowych badań z tego zakresu, ale nasza wiedza o starożytnym Kadyksie pozostaje wciąż zbyt uboga.

Skróty użyte w artykule

Herod.

Herodot, *Dzieje*, S. Hammer trad., Warszawa 1959.

Strabo

Strabo, *Geography, Book 3-5*, H.L. Jones trad., London 1988-2000.

Mythical Beginnings of Cadiz. Selected Sources

ABSTRACT

Beginnings of the colony are connected with the Phoenician settlement. According to the latest archaeological researches, the oldest material remains of its existence are dated to the end of the second millennium BCE. Ancient written sources, quoted by the author of the article, confirm this date and present the city's further history.

(Transl. by A. Tomas)